

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

О.Шатинська

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Методичні матеріали до практичних занять
з «Етнопсихології»
для студентів напрямів підготовки «Психологія»
та «Практична психологія»

Дрогобич, 2014

ЗМІСТ

Вступ	3
Тема 1. Розвиток уявлень про предмет етнопсихології з античності до XX ст.	4
Тема 2. Розвиток уявлень про предмет етнопсихології в XX ст.	5
Тема 3. Сучасна етнопсихологія як наука: предмет та міждисциплінарні зв'язки	7
Тема 4. Сучасна етнопсихологія як наука: функції та методи	9
Тема 5. Базові поняття етнопсихології: етнос	11
Тема 6. Базові поняття етнопсихології: культура	13
Тема 7. Психічний склад етносу: поняття ментальності	15
Тема 8. Психічний склад етносу: етнокультурні аспекти особистості	17
Тема 9. Етнічна самосвідомість: поняття та структура	18
Тема 10. Етнічна самосвідомість: етнічна ідентичність	20
Тема 11. Етнічні диспозиції: установка в етнопсихології	22
Тема 12. Етнічні диспозиції: поняття етностереотипу	24
Тема 13. Етнічні конфлікти: причини та різновиди	25
Тема 14. Етнічні конфлікти: протікання та регулювання	27
Тема 15. Прикладні аспекти етнопсихології: навчально-виховний процес ...	29
Тема 16. Прикладні аспекти етнопсихології: адаптація до нової культури ...	31
Тема 17. Етнопсихологічні особливості українців	33
Тема 18. Етнопсихологічні особливості різних народів світу	35

ВСТУП

Етнопсихологія займає чільне місце серед циклу психологічних дисциплін. Діяльність психолога неможлива без врахування своєрідності прояву і функціонування психіки представників різних етнічних спільнот та етнопсихологічних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві. Практичні заняття з етнічної психології дають можливість більш глибоко ознайомитися з основними поняттями курсу, їх сутнісними характеристиками та практикуватися у використанні отриманих знань, формуючи уміння та навички. В зв'язку з цим вивчення дисципліни «Етнопсихологія» є важливою складовою фахової підготовки студента.

Дисципліна «Етнопсихологія» тісно пов'язана і ґрунтується на знаннях таких попередньо вивчених курсів як «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Історія психології» та ін.. В свою чергу ця дисципліна є основою для вивчення курсів «Основи психокорекційної роботи», «Основи психологічного консультування», «Конфліктології» та ін.

Метою даного навчально-методичного посібника є підвищення якості підготовки майбутнього фахівця через поглиблення теоретичних знань та формування практичних навичок взаємодії з феноменами етнічної психології. В зв'язку з цим завданнями посібника є: підвищення компетентності студентів з метою підготовки їх до діяльності в умовах міжетнічної взаємодії; засвоєння сутнісних характеристик основних понять етнічної психології; стимуляція до накопичення та аналізу досвіду міжетнічної взаємодії; розвиток здатності та готовності до використання і удосконалення знань та умінь при рішенні професійних та особистісних задач.

Зміст методичних матеріалів до практичних занять відповідає навчальній програмі з «Етнопсихології» що укладена для підготовки для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» напряму підготовки 6.030102 Психологія та 6.030103 Практична психологія.

В структуру посібника входять вісімнадцять практичних занять, кожне із яких містить план, список літератури, виклад теоретичних відомостей та завдання для домашньої роботи.

Тема 1. Розвиток уявлень про предмет етнопсихології з античності до XX ст.

План

1. Ідеї етнопсихології в античній філософії
2. Геродот як родоначальник етнічного напрямку в історії і психології
3. Європейські вчені про психологію народів сер. XVIII – п.п. XIX ст.
4. Географічний детермінізм Ш. Монтеск'є
5. Концепція „народного духу” в німецькій філософії
6. Психологія народів

Література

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Этнопсихология: Учеб. Пособие / А.М. Бандурка, В.А. Друзь. - Харьков: Изд-во Ун-та внутр. дел, 2000. – С. 5-14
2. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. – С. 6-7
3. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. – С. 28-32
4. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 25-31
5. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 25-34

Теоретичні відомості

Витоки етнопсихології розпочинаються з праць античних філософів та істориків: Геродота, Гіппократа, Таціта, Плінія, Страбона.

Основоположником етнопсихології є Дж. Б. Віко. У своєму трактаті "Про загальну природу речей" він розглянув проблеми розвитку народу, зумовленість його психологічних особливостей. У другій половині XIX ст. в європейській соціології з'явилися різноманітні наукові течії, що розглядають людське суспільство як таке, що тотожне тваринному світові.

У Новий час, час бурхливого розвитку капіталізму, для пояснення чинників відмінностей між народами і племенами дослідниками найчастіше використовувалися географічні фактори. У філософських дослідженнях французьких просвітителів вперше з'явилося етнопсихологічне поняття "дух народу", яке вдалося пояснити за допомогою географічного детермінізму. Видатний французький філософ Ш. Монтеск'є визначив поняття "дух народу" як характерні психологічні риси народу. У цей період з'являються й інші погляди щодо національної психології. Англійський філософ Д. Юм у роботі "Про національні характери" найважливішими чинниками розвитку національної психології назвав такі: соціальні (моральні) чинники, до яких він відносив обставини соціально-політичного розвитку суспільства (форми правління, соціальні перевороти, стан етнічної спільності, рівень життя народу, відносини з іншими етнічними спільностями і т. ін.).

Зародження етнопсихології як самостійної науки відбулося в середині XIX ст. у Німеччині. Засновниками етнопсихології вважають німецьких мислителів М. Лацаруса та Г. Штейнталя. Дослідники вказали на потребу у вивченні законів душевного життя не лише окремих індивідів, а й цілих спільностей, зокрема, народів. Усі індивіди, які належать до одного народу, вирізняються однаковим народним духом, тобто своєю психічною схожістю (самосвідомістю, етнічною ідентичністю). Народний дух, який виявляється у мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках, є предметом вивчення психології народів.

Гегель у роботі "Феноменологія духу" також використав поняття "дух народу", що дається надприродною силою і розкривається через суспільний розвиток. Дух народу має певну визначеність, що зумовлюється розвитком світового духу. Завдяки народному духу в кожного етносу з'являється власний світ, своя культура, релігія, звичаї, що в свою чергу, визначають своєрідний державний лад, закони, поведінку людей, їх долю та історію. Проявом абсолютного духу, який існує відокремлено від об'єктивної основи життя кожної спільності, за Гегелем є національний характер.

У середині XIX ст. спостерігався бурхливий розвиток етнографії, психології, мовознавства, що призвів до відокремлення етнопсихології в самостійну науку. Ідеї М. Лацаруса та Г. Штейнталя про виділення психології народів як особливої галузі психологічних знань підтримав В. Вундт. У своїй десяти томній праці "Психологія народів" він вказав на можливість існування національної психології як продовження та поглиблення індивідуальної психології. В. Вундт підкреслив, що психологія народів - це наука про душу народу, яка виявляється в мові, міфах, звичаях, етиці, моралі, релігії.

Завдання для домашньої роботи

Побудуйте таблицю з такими графами «ім`я», «період», «основні етнопсихологічні ідеї» та внесіть в неї всіх дослідників. Які ідеї Вам видаються найбільш перспективними? Обґрунтуйте.

Тема 2. Розвиток уявлень про предмет етнопсихології в XX ст.

План

1. Психоаналітичний підхід до дослідження культури
2. Соціальні фактори у формуванні національного характеру за Д. Юнгом
3. Теорія „модальної особистості”
4. Американська школа психологічної антропології
5. Культурний плюралізм Ф. Боаса
6. Конфігурації культур Р. Бенедикт
7. М. Мід про типи культури та дослідження дитинства
8. Когнітивна антропологія
9. Дослідження примітивного мислення
10. Становлення етнопсихологічних знань в Україні

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 8-9
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 33-38
3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. — С. 33-41
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. — С.33-39

Теоретичні відомості

Вивчення первісних культур розпочалося з поширення на американський континент ідей В. Вундта. В 20-30-х р. ХХ ст. Ф. Боас обґрунтував концепцію "Культура і особистість".

Дослідження в межах цієї теорії проводила Р. Бенедикт, висунувши ідею про фундаментальні відмінності між культурами, кожна з яких вирізняється своєю домінантою. Вчена охарактеризувала такі типи культур: параноїдальну, аполонічну та діонічну. Згадані типи культур значною мірою упродовж тривалого проміжку часу відповідають психіці індивіда.

А. Кардинер вказав на те, що у кожній культурі існує єдиний домінуючий тип особистості, який формується за допомогою цієї культури. Такий тип особистості він назвав базовим чи основним. Базова особистість - це схильності, уявлення, способи зв'язку з іншими людьми, тобто все те, що робить людину сприйнятливою до певної культури і забезпечує її адаптацію до фундаментальних реальностей життя в певній культурі.

На зміну теорії базової особистості прийшла теорія модальної особистості. Поняття "модальної особистості" визначає найпоширеніший тип особистості у культурі (мода - це статистична величина, що вказує на найбільшу частоту повторювань у групі значень - Авт.). Таким чином, використання поняття модальна особистість не передбачає того, щоб усі члени спільності мали одну і ту ж саму особистісну структуру. Модальна особистість наділена такими рисами, які найчастіше зустрічаються і зберігаються у дорослих членів цього суспільства.

У ХІХ ст. паралельно здійснювалися емпіричні дослідження в загальній психології. До найбільш відомих належать порівняльно-культурні дослідження Л. Леві-Брюля та К. Леві-Строса. Л. Леві-Брюлем було обґрунтовано концепцію, яка протиставляла мислення первісної людини логічному мисленню європейців, акцентуючи увагу на відмінностях між культурами. Науковець вивчав мисленнєву установку, уяву, склад розуму та в цілому пізнавальну діяльність, використовуючи поняття "колективне уявлення".

К. Леві-Строса цікавили загальнолюдські риси та їхні вияви у конкретних окремих народів. Він вивчав фольклор, міфологію, особливості національної кухні тощо. За зовнішніми розбіжностями він відшукував універсальні структури, які виступають основою будь-якого явища культури. К. Леві-Строс вважав потребу "жадоба об'єктивного пізнання" універсальною для первісних народів. Наприклад, первісні народи вражають багатством і точністю

ботанічних знань. Своїми висновками він спростував ідеї Л. Леві-Брюля. Згідно з концепцією К. Леві-Строса, функція мислення на будь-яких етапах історії людства полягає у категоризації світу за допомогою бінарних опозицій. "Неприручена" думка первісних народів є такою ж логічною, як і в сучасних людей.

В Україні етнопсихологія розпочала формуватися у середовищі філософів, істориків, медиків, біологів та ін. Це відбулося під впливом чи в полеміці із західноєвропейськими концепціями. Певні елементи етнопсихології, як наукової думки про український етнос та інші етноси в межах України і на планеті, містяться у творах В. Мономаха "Повчання дітям", у драмах Т. Прокоповича, філософських творах Г. Сковороди. Сміливі ідеї про розвиток українського народу, націй, держави, психології українства в цілому висунули українські філософи та історіографи: М. Костомаров, В. Антонович, В. Янів, П. Куліш та ін. У 20-х рр. ХХ ст. проблеми етнопсихології були проаналізовані та оцінені представниками культурно-історичної школи на чолі з Л.С. Виготським. У 30-х рр. ХХ ст. етнопсихологію зарахували до буржуазних наук і тому до 70-х рр. цього століття суттєво зменшилася кількість досліджень з етнопсихології. Упродовж цього періоду певний внесок у розвиток вітчизняної етнопсихології зробили науковці з української діаспори - Ф. Вовк, А. Княжинський, О. Кульчицький, Д. Чижевський, В. Янів та ін.

Етнопсихологічні дослідження активізувалися в 70-х рр. ХХ ст. Науковці (Л.М. Дробіжева, І.С. Кон, Г.В. Старовойтова та ін.) висловили думку про відсутність понятійного апарату етнопсихології, суперечливість у визначенні певних етнопсихологічних категорій, акцентуючи увагу на прямому зв'язку етнопсихології з соціальною психологією, етносом і нацією. У вітчизняній етнопсихології 70-90-х рр. точилися дискусії навколо таких питань: 1) що є предметом вивчення етнопсихології (психічний склад населення, спільність національного характеру чи з'ясування окремих сторін психіки представників певного етносу); 2) якою повинна бути логіка етнопсихологічних досліджень; 3) як необхідно застосовувати теорію діяльності О.М. Леонтьєва, концепцію єдності психіки та діяльності з метою об'єктивного пояснення психічної своєрідності певного етносу, чинників психічних відмінностей у представників різних етносів.

Завдання для домашньої роботи

Доповніть таблицю побудовану на попередньому занятті дослідниками етнопсихології ХХ ст. Чиї ідеї, на Вашу думку, найбільш точно передають сутність етнопсихологічної проблематики?

Тема 3. Сучасна етнопсихологія як наука: предмет та міждисциплінарні зв'язки

План

1. Об'єкт та предмет етнопсихології
2. Основні напрямки дослідження етнопсихології

3. Зв'язок етнопсихології з іншими науками

Література

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Этнопсихология: Учеб. Пособие / А.М. Бандурка, В.А. Друзь. - Харьков: Изд-во Ун-та внутр. дел, 2000. – С. 15-21
2. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. – С. 9-10
3. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. – С. 3-7
4. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 15-16
5. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – 22-23

Теоретичні відомості

Етнічна психологія - це галузь психологічної науки, яка вивчає психологічні особливості нації (етносу, народу) та їх представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості та самосвідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації та етностереотипізації; психологію міжнаціональних (міжетнічних) відносин.

Об'єктом вивчення етнопсихології є нація, етнос і народ. Тому важливим завданням сучасної етнопсихології є з'ясування сутності та змісту її

В сучасній науці існує три основних підходи до розуміння предмету етнопсихології.

Перший підхід є схожим до крос-культурної психології Заходу. Його прихильники вважають етнопсихологію галуззю загальної психології і користуються поняттями та методами дослідження загальної психології. Водночас вони вбачають основну мету етнопсихології у встановленні конкретних проявів особистості, формуванні психічних процесів і станів у представників різних народів.

Другий підхід трактує етнопсихологію як галузь соціальної психології, що вивчає процеси міжетнічної та внутрішньоетнічної взаємодії на груповому рівні. Відмінність цього підходу від першого полягає у тому, що об'єктом його дослідження виступають етнічні спільності, закономірності їх розвитку, психогенезу та взаємодії, а не їх окремі представники.

Третій підхід пов'язує етнопсихологію з етнографією та зосереджується на вивченні культурних особливостей певних націй, етносів і народів та встановленні зв'язків між цими особливостями і національною психологією.

У сучасній етнопсихології виділяють такі самостійні напрямки дослідження:

1) порівняльні дослідження етнічних особливостей психофізіології, когнітивних процесів, емоцій, які є невід'ємною складовою відповідних розділів загальної та соціальної психології;

2) культурологічні дослідження, які спрямовані на виявлення особливостей символічного світу, народної культури, ціннісних орієнтацій та культури, що пов'язані з етнографією, фольклористикою, мистецтвознавством та ін.;

3) дослідження етнічної свідомості та самосвідомості. В межах цього напрямку, який належить до соціальної психології, вивчаються соціальні установки, стереотипи, міжетнічні відносини;

4) дослідження етнічних особливостей соціалізації дітей. Цей напрямок має безпосередній зв'язок з соціологією та віковою психологією.

Етнопсихологія пов'язана з багатьма науками, які певною мірою вивчають національні особливості психіки людини та їх спільностей: філософією, соціологією та культурологією, етнологією, етнографією, соціальною психологією, культурною антропологією, етнопсихолінгвістикою, етнопедогогікою, українознавством, народознавством, фольклористикою та ін.

Завдання для домашньої роботи

Перегляньте твір «Тарас Бульба». Випишіть приклади ситуацій, які були б цікаві з точки зору етнопсихології.

Тема 4. Сучасна етнопсихологія як наука: функції та методи

План

1. Функції етнопсихології
2. Методичні принципи етнопсихології
3. Методи етнопсихології

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 11-19
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 8-13
3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. — С. 19-21
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. — С.19-22

Теоретичні відомості

Основними функціями етнопсихології є:

1) гносеологічна, яка полягає в пізнанні закономірностей, що з'являються у психіці суб'єктів етнопсихології;

2) описова, яка виявляється у фіксації результатів вивчення етнічних груп і спільностей за допомогою певних систем позначень, що визначені в науці;

3) прогностична, яка полягає у практиці та теорії прогнозування, що здійснюється на базі етнопсихології;

4) культурологічна, яка пов'язана з вивченням етнопсихологією культурних процесів у конкретному етносі;

5) комунікативна, яка полягає у вивченні етнопсихологією процесів міжособистісного спілкування представників різних етносів та особливостей їх поведінки;

6) етнополітична, яка виявляється у детальному вивченні етнічних процесів в етнічних групах з метою напрацювання рекомендацій щодо безконфліктної політики держави стосовно етнічних груп, які її населяють;

7) виховна, яка полягає у вивченні психології представників етнічних груп для формування ефективнішої програми їх навчання з врахуванням виявлених психологічних особливостей.

Дослідження в етнопсихології ґрунтуються на таких методологічних принципах: принцип об'єктивності, наукового підходу, системності, дидактичної взаємодії, історизму, діалектичному.

Етнопсихологія використовує різноманітний методичний апарат залучаючи методи дослідження не лише загальної психології, але й методи етнографії (аналіз продуктів діяльності), соціології, мовознавства, соціальної психології тощо.

У етнопсихології розрізняють такі види досліджень:

1) стандартне, що пов'язане з вивченням національно-психологічних особливостей представників однієї етнічної спільності;

2) крос-культурне, що передбачає виявлення національно-психологічної специфіки представників декількох етнічних спільностей.

В етнопсихології використовуються такі методи дослідження суміжних наук:

- етнографії: аналіз продуктів культури (мови, міфів і релігії) та порівняльні (міжкультурні) дослідження;

- соціології: кореляційні дослідження, які описують функціональні залежності та потребують статистичної обробки даних;

- мовознавства: порівняльний аналіз, понятійно-категоріальний, структурно-формальний аналіз;

- соціальної психології: спостереження, аналіз документів (контент-аналіз), опитування (інтерв'ю, анкетування).

Окрім того, для розвитку етнопсихології доцільно використовувати історичний метод, який має традиції в соціальній психології.

Великий обсяг емпіричного матеріалу можна отримати за допомогою психологічного аналізу історії та культури етнічних груп.

В етнопсихології також застосовують такі методи дослідження: польовий метод; спостереження з участю; доцільне використання ММРІ, тесту Кеттелла (для вивчення етнічних типів), методу семантичного диференціалу для дослідження етнічних відмінностей.

Завдання для домашньої роботи

Охарактеризуйте сучасні стандарти кроскультурних досліджень.

Тема 5. Базові поняття етнопсихології: етнос

План

1. Поняття етносу
2. Типологія етносів
3. Нація як найвища форма існування етносу

Література

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Етнопсихология: Учеб. Пособие / А.М. Бандурка, В.А. Друзь. - Харьков: Изд-во Ун-та внутр. дел, 2000. – С. 28-36
2. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. – С. 23-42
3. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. – С. 40-42
4. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 9-14
5. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 10-14

Теоретичні відомості

Етнос - це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі).

Етнічна спільність може існувати у двох видах: 1) як реальна (компактна) сукупність людей, що завдяки відносній цілісності є самостійним суб'єктом історичного та соціального процесу; 2) в дисперсному (розсіяному) стані (входить до чисельніших етнічних спільностей як їх структурне утворення).

Генує чітка класифікація етнічних спільностей, згідно з якою з-поміж усіх етнічних спільнот виокремлено кілька "основних етнічних підрозділів": 1) "елементарні етнічні одиниці" (мікроетнічні одиниці); 2) "субетнічні підрозділи" - це спільності, в яких основні етнічні властивості виражені з меншою інтенсивністю, у порівнянні з основними етнічними одиницями (мають певну специфіку), і є складовими частинами цих одиниць; 3) "міжетнічні спільноти" (макроетнічні одиниці) - це утворення, до яких належить кілька основних етнічних підрозділів.

У вітчизняній психологічній науці дотримуються погляду, згідно з яким етноси можуть існувати у різних формах. Найпопулярнішою є історично-стадіальна типологія, згідно з якою виокремлюють такі основні форми етносів: клани, плем'я, народність, нація. Водночас у вітчизняній науці найбільш вживаними є такі поняття: плем'я, народність, нація; у зарубіжній - плем'я і нація. Отже, поняття етносу є найширшим у порівнянні з іншими наведеними вище поняттями, якими позначено його форми.

Клани - це групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах. Спрощено можна визначити клани як союзи двох типів: 1) родові

союзи (загальновідомі шотландські клани), з яких розпочалося утворення політичних інститутів; 2) тотемічні, тобто такі, що є схожими до сімейних союзів на релігійних засадах.

Більш високою, у порівнянні з кланами, формою соціальної організації є плем'я. Існування етносу у формі племені було властивим для первіснообщинного ладу. Основною його ознакою виступає те, що типом соціального зв'язку, який їх об'єднував в єдине ціле, був принцип родинних зв'язків і відносин. До племені належить значна кількість родів і кланів.

Народність (чи народ) - це етнічні спільності тих докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою. У порівнянні з племенем народність є різноманітнішою, оскільки в ній значно більша кількість членів та існує розшарування на класи. Народи (або народності) вирізняються своєю культурою.

Поступове утвердження капіталістичної формації призвело до появи націй. Під нацією розуміють народ, що живе спільним історичним життям, усвідомлює власну єдність, має спільну історичну пам'ять і досвід, спільні духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ. Націю об'єднують територіальні, економічні, внутрішні, культурно-інформаційні зв'язки. Основним критерієм та ознакою нації виступає національна самосвідомість.

Нація виступає найвищою формою існування етносу. Основними ознаками, що вирізняють націю з-поміж інших етнічних спільностей є не стільки рівень соціально-економічного розвитку, скільки її внутрішня структура, яка ґрунтується не на кровному спорідненні, а на соціальному принципі.

Визначальними характеристиками нації є: велика внутрішня згуртованість і високий рівень національної свідомості.

Основними ознаками нації виступають: спільність мови; спільність території; спільність економічного життя; спільність матеріальної та духовної культури; національна самосвідомість. Лише сукупність цих ознак утворює сутність поняття "нація".

Основою для формування нації виступає колективне усвідомлення почуття спільності, яке виявляється у прагненні жити разом. Найвищою формою прояву цього прагнення є прагнення мати свою державу. Спільність долі є найважливішим чинником формування нації. Представникам нації притаманне відчуття того, що вони об'єднані в одне ціле сумісним володінням спільною спадщиною в минулому і спільною долею в майбутньому.

Значення нації для розвитку її представників полягає в наступному: а) нація - це стійка форма спільності, що існує тисячоліттями; б) нація створює стійку культурну спадщину; в) нація формує сильне почуття ідентифікації індивіда із спільністю і виступає провідним чинником його особистісного самовизначення; г) нація сприяє появі почуття солідарності між членами спільноти й антагонізму по відношенню до чужих.

Завдання для домашньої роботи

Апробуйте діагностичну методику «Вивчення уявлень про ознаки спорідненості з власним народом»

Тема 6. Базові поняття етнопсихології: культура

План

1. Психологічний аналіз культури
2. Функції культури
3. Поняття культурної трансмісії
4. Варіативність інкультурації в дитячому та підлітковому віці

Література

1. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 43-48
2. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 43-48

Теоретичні відомості

Більшість складових численних етнодиференціюючих ознак адекватно відображають реальні культурні відмінності. У другій половині ХХ ст. культуру найчастіше називали основним чинником, що міститься в основі міжкультурних відмінностей психіки.

У різних наукових галузях було представлено майже 250 визначень культури. Найкоротше і найширше визначення належить американському культур-антропологу М. Херсковіц. На його думку, культура - це частина людського оточення, яка створюється самими людьми. У такому розумінні до культури належить кожний, навіть найпростіший предмет, який створений людиною, будь-яка думка, що з'явилася при його створенні. "Культура - це те, що не є природа", - зазначив дослідник.

Елементи культури виступають матеріальними та духовними продуктами життєдіяльності людини. Матеріальна культура складається із створених людиною предметів. У цих предметах матеріалізуються знання та вміння, які разом з цінностями, нормами, уявленнями про світ і правилами поведінки є елементами нематеріальної культури.

Розподіл культури на матеріальну і нематеріальну (духовну) є лише науковою абстракцією, оскільки будь-який матеріальний продукт, перш ніж буде створений, повинен спочатку стати ідеєю. Водночас будь-яка ідея для того, щоб стати доступною для інших людей, повинна об'єктивуватися у матеріальному об'єкті - книзі, картині, скульптурі тощо.

Американський психолог Г. Тріанліс, погоджуючись з визначенням культури за М. Херсковіцем, виокремив суб'єктивну культуру як предмет вивчення етнопсихології. Суб'єктивною культурою він назвав характерні для кожної культури способи, за допомогою яких її члени пізнають створену людьми частину їх оточення: те, як вони об'єднують у категорії соціальні об'єкти; які зв'язки виокремлюють між категоріями, а також норми, ролі та цінності, які вони визнають своїми. Отже, у такому розумінні суб'єктивна

культура містить всі уявлення, ідеї та вірування, які об'єднують народ, і безпосередньо впливають на поведінку та діяльність його представників.

Специфічність елементів культури зумовлено такими групами чинників:

- соціально-психологічними чинниками крос-культурних відмінностей - потребою в ідентифікації зі своєю групою і водночас диференціацією від представників інших груп;

- об'єктивними умовами навколишнього середовища, географічного положення, до яких належать ландшафт, клімат, флора і фауна.

Однією з основних функцій культури виступає забезпечення національного самовідтворення згідно з інтересами та потребами нації.

Важливою функцією культури є регулятивна, завдяки якій культура певною мірою визначає поведінку людей. Адже існують значні міжкультурні та міжособистісні відмінності у ступені індивідуалізації поведінки, співвідношенні між її реактивними та активними компонентами. Таким чином, впливаючи на соціальну поведінку, культура зумовлює появу соціотипічної поведінки особистості (О.Г. Асмолов), в якій виявляються типові програми для цієї культури. Така поведінка регулює вчинки людини у різноманітних ситуаціях, стандартних для даної спільності (етносу), звільняючи людину від прийняття індивідуальних рішень.

Типовими програмами культури, які регулюють поведінку людини, виступають традиції та звичаї. Традиції належать до духовної сфери життя суспільства, а звичаї - до поведінкової. Традиції - це особливості ставлення людини до світу (цінності, інтереси, переконання та моральні норми), що передаються від покоління до покоління. Звичаї - це стереотипи поведінки індивіда.

У сучасній науці існують такі точки зору на взаємозв'язок між культурою та етносом:

- межі культури та етносу не тотожні. З одного боку, елементи однієї культури можна виявити у різних етносів. З іншого боку, в різних етносів можуть бути несхожі елементи культури (наприклад, у різних регіонах України відрізняються будівлі, кухня). Не заперечується й існування субкультур в межах єдиної культури;

- культура ототожнюється зі спільністю, яка складає етнос. Згідно з цим розумінням культура охоплює усі прояви соціальної життєдіяльності без розподілу на сфери господарювання, політики, соціальних взаємин і культури у вузькому розумінні. Тобто, культура виступає важливим проявом суспільства чи етносу в цілому.

Культура етнічної спільності не є простою сумою культур її представників. Культуру етнічної спільності складає сукупність витворів, цінностей і способів поведінки, які прийняті та визнані етнічною спільністю і набули важливого соціального, етичного та морального значення для її представників, визначаючи "обов'язкову" поведінку, наприклад, правила пристойності й т. ін. Тобто, не все з індивідуальної культури членів спільності стає загальним надбанням цілої етнічної спільності. Варто розрізнити культуру етнічної спільності та культурний спадок, що передається з покоління до

покоління. Культура етнічної спільності - це сукупність реальних, актуальних, функціонуючих творів і зразків, які відіграють визнану роль у житті всіх представників етнічної спільності. Культурний спадок - це та частина системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням. Зазвичай, культурний спадок ідеалізується, стає комплексом освячених цінностей, символів, що зумовлюють появу певного емоційного ставлення. У зв'язку з цим культурний спадок стає чинником інтеграції груп, засобом об'єднання, чинником їх відносної стабільності та стійкості у кризові періоди.

Дотримання культури свого етносу та, як наслідок, усвідомлення себе представником цього етносу виступає важливим чинником посилення почуття власної гідності, зумовлює появу позитивних емоцій і сприятливо впливає на весь процес її життєдіяльності.

Завдання для домашньої роботи

Спробуйте привести приклади дії психологічних механізмів інкультурації із Вашого власного життєвого досвіду.

Тема 7. Психічний склад етносу: поняття ментальності

План

1. Поняття психічного складу етносу
2. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака етносу
3. Структура ментальності
4. Зовнішні та внутрішні умови формування ментальності

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 52-55
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 43-49
3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. — С. 61-65
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. — С.61-65

Теоретичні відомості

У 50-х рр. ХХ ст. французькі вчені Ж. Люб'є і Р. Мандру ввели до наукового обігу поняття "ментальність". Ментальність (від лат. mens — пов'язаний з духом, духовністю) — спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або етносу до навколишнього світу.

На відміну від ідеології, ментальністю зводяться не форми мислення або оціночні поняття, через які середовище впливає на особу (чи етнос) і спонукає її до дії, а ставлення, відношення, що вона сприймає і спосіб поведінки, що від неї очікується.

Ментальність — це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Тож можемо говорити про те, що вона притаманна кожній людині,

незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, ментальність залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте вони не заперечують її існування, а, навпаки, формують ментальність.

Ментальність не має чіткого термінологічного визначення, що унеможлиблює створення інструментарію її практичного дослідження. Ментальність - це соціально-психологічні явища, які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільноти, епохи або етнокультури.

За допомогою поняття "ментальність" аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

До структури ментальності належить три компоненти: 1. Емоційний (емотивний) - емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки. 2. Когнітивний (вербальний) - знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). 3. Поведінковий призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

Етнічна ментальність виявляється у домінуючому життєвому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо.

Важливу роль в етнопсихології відіграє ментальний інструментарій, тобто поняття і категорії етнокультури - мова, звичаї, обряди, вірування, магія, міфи, мистецтво, мораль. Аналіз міфології, фольклору, художніх текстів, витворів мистецтва, моральних та релігійних норм, принципів, уявлень, архетипів і установок колективного підсвідомого дає можливість вивчати ціннісно-сміслові утворення етнічних суб'єктів, оскільки вони є визначальними у структурі етнічної ментальності.

Ментальність є цілісним проявом духовних напрямків, які не зводяться до суми форм суспільної свідомості (релігії, мистецтва), а виступають специфічним відображенням дійсності, що зумовлюється процесом життєдіяльності етносу в певному географічному, історичному та культурному просторі. Етнічна ментальність є системою образів, уявлень, які стимулюють і регулюють поведінку в даних культурних та соціальних умовах.

У вітчизняній психологічній науці під поняттям «ментальність» розуміють сукупність уявлень, поглядів, переживань спільноти людей певної епохи, географічного регіону, соціального середовища, особливий склад суспільства, що суттєво впливають на історичні та соціальні процеси у цьому суспільстві.

У процесі онтогенезу ментальність розвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників та умов. До таких внутрішніх чинників і умов належать: філогенетична спадковість; обсяг і глибина життєвого досвіду; індивідуальні особливості психічних процесів; вчинкова активність індивіда. Зовнішніми чинниками та умовами розвитку ментальності виступають: традиції родини; форми та зміст взаємодії з референтною групою; форми та зміст взаємодії індивіда з первинним контактним колективом; зміст і форми взаємодії з педагогічним колективом навчально-виховного; форми та зміст взаємодії індивіда із засобами масової комунікації.

Завдання для домашньої роботи

Підберіть декілька приказок, які, на Вашу думку, виражають менталітет українця.

Тема 8. Психічний склад етносу: етнокультурні аспекти особистості

План

1. Залежність комунікації від етнокультурного контексту
2. Експресивна поведінка і етнос
3. Етнокультурні відмінності в каузальній атрибуції
4. Індивідуалізм і колективізм
5. Вина і сором як механізми соціального контролю
6. Конформність як регулятор поведінки індивіда в групі

Література

1. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 94-100
2. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 84-122

Теоретичні відомості

Національно-культурна специфіка мовленнєвого спілкування складається з системи чинників, які визначають відмінності в організації, функціях і способах опосередкування процесів спілкування, що є характерними для певної культурно-національної спільності. До системи національно-культурних чинників спілкування належать: чинники, які пов'язані з культурною традицією; чинники, які пов'язані із соціальною ситуацією і соціальною функцією спілкування; чинники, які пов'язані з особливостями опосередкування і протікання психічних процесів, різних видів діяльності; чинники, які пов'язані з наявністю у тезаурусі конкретної спільності певних специфічних реакцій, понять і т. ін.; чинники, які пов'язані зі специфікою мови певної спільності.

Виокремлюють шість рівнів етнічних відмінностей мовленнєвого спілкування: 1. Процес спілкування як єдине ціле, як діяльність спілкування (функціонально-цільовий аспект спілкування). 2. Соціально-рольовий аспект процесів спілкування. 3. Засоби спілкування. 4. Психолінгвістична організація процесів спілкування, тобто їх детермінація на рівні психологічної операції. 5.

Ситуативно-психологічна організація процесів спілкування, тобто їх варіативність. Прикладом такої варіативності є проксеміка. 6. Рівень реалізації комунікативних процесів, які взяті поза конкретною ситуацією спілкування, що виявляється у гучності, тембрі та темпі мовлення.

Можна стверджувати про існування міжкультурних варіації в частоті та інтенсивності відображення тих чи інших емоцій на обличчі, тобто в кожній культурі передаються вироблені з покоління в покоління правила, що регулюють експресивні вирази обличчя. Екман і Фрізен назвали їх обумовленими культурою правилами невербального вираження емоцій. Необхідно особливо відзначити, що експресивна поведінка людей змінюється не тільки від культури до культури, але і в часі, оскільки це - динамічне утворення, на яке впливають міжкультурні контакти.

Серед регуляторів соціотипової поведінки велику роль відіграють моральні норми, тобто системи уявлень про правильну і неправильну поведінку, вимога виконання одних дій і заборона інших. Для цих норм характерні міжкультурні відмінності. Але так як поведінка будь-якої людини складається з виконання норм та їх порушення, слід звернути увагу і на психологічні механізми, що використовуються культурами при здійсненні соціального контролю за дотриманням цих норм.

Видається цілком очевидним, що, незважаючи на явні міжкультурні відмінності регуляторів соціальної поведінки, їх розгляд як бінарних полюсів (індивідуалізм-колективізм, маскулінізм-фемінінізм, висока конформність або її відсутність тощо) можливе лише в якості наукової абстракції. В реальності мова завжди йде тільки про певну орієнтацію культури, навіть якщо вона і виявляється як панівна тенденція.

Завдання для домашньої роботи

Проаналізуйте свою поведінку при спілкуванні з представниками власного етносу та представниками інших етносів. Чи прослідковуються відмінності в поведінці? Якщо так, то яким чином це можна пояснити?

Тема 9. Етнічна самосвідомість: поняття та структура

План

1. Поняття етнічної свідомості
2. Структура етнічної свідомості
3. Етнічна самосвідомість

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 64-70
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 57-61

3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 71-79

Теоретичні відомості

Етнічну свідомість розглядають як сукупність уявлень, знань, установок і схильностей, виявлених та засвоєних у процесі онтогенезу, накопичених за допомогою життєвого досвіду людини й етнічної групи. Це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

У структурі етнічної свідомості виокремлюються такі складові: ідеологічні й психологічні, раціональні й емоційні, буденні й наукові, статичні й динамічні. Характером етнічної свідомості зумовлюється соціальна поведінка індивіда.

Основними складовими етнічної свідомості виступають: сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього; усвідомлення національно-етнічної належності; ставлення до історії та культури своєї етнічної спільноти; ставлення до представників інших націй і національностей; патріотичні почуття та патріотична самосвідомість; усвідомлення національно-державної спільноти.

Виокремлюють два рівні етнічної свідомості: 1) буденна свідомість - багаторівневе, багатогранне, суперечливе і рухливе утворення, що є результатом синтезу природно-біологічного і соціального розвитку багатьох поколінь представників етнічної спільноти. 2) теоретична свідомість - узагальнена, науково обґрунтована, соціально-політично зорієнтована система поглядів про життєвий шлях, місце і цілі розвитку нації.

У межах етнічної свідомості з'являється і розвивається етнічна самосвідомість. Поняття етнічної самосвідомості визначається на індивідуальному та груповому рівнях.

Етнічна самосвідомість - це уявлення індивіда чи цілої групи людей про себе чи образ свого етносу, які відображають знання про власну етнічну групу та ставлення до цієї групи.

Етнічна самосвідомість виступає формою усвідомлення особистістю чи народом "своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, історичної долі й визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу" .

Феномен етнічної самосвідомості пов'язаний з усвідомленням етновизначальних елементів матеріальної, соціальної та духовної культури власного етносу.

Ключовим моментом етнічної самосвідомості є ідентифікація індивідів з певною етнічною спільністю, яка виявляється в самоназві. До неї долучається комплекс ідей чи уявлень, які утворюють систему етнодиференціюючих символів, що призводять до виокремлення членів своєї групи з усієї сукупності етнічних спільностей.

Більшість дослідників виокремлюють етнічну самосвідомість на індивідуальному та груповому рівнях. Так, групові процеси виникають за тієї

умови, що люди, які утворюють певну соціальну спільність (групу), зокрема, й етнос, здійснюють спільні дії та діяльність. У групі (етносі) з'являються спільні для всіх її учасників психічні явища: почуття взаємозв'язку і належності до групи, ідентифікація з групою та почуття "ми". Кожний індивід вважає себе членом етносу. Водночас, етнос як велика група набуває певних соціально-психологічних рис і характерних форм поведінки. Етнічна самосвідомість на рівні особистості виступає як цілісна система уявлень про себе, що тісно пов'язана із сформованим у індивіда образом власного етносу. Людина може охарактеризувати свою етнічну спільність, її походження, мову, культуру, психологічні риси ("національний характер"); а також власне місце в цій етнічній групі та ставлення до неї.

Етнічне "Я" чи етнічний "Я-образ" на особистісному рівні як складова етнічної самосвідомості містить такі компоненти: уявлення індивіда про те, що він є одним з багатьох інших представників цього етносу; уявлення про фізичні та психічні якості, що є спільними для нього та багатьох представників цього етносу; уявлення про деякі культурні спільні особливості (національна мова, історія, походження, певні звички, цінності, загальнонаціональні символи і т. ін.); почуття спільності та позитивної психічної ідентифікації з цією спільністю, що зумовлює появу емпатії до її членів, почуття спорідненості та спільної долі з ними.

Етнічне "Я" чи етнічний "Я-образ" на рівні етносу як складова етнічної самосвідомості містить такі компоненти: етнопсихологічний - уявлення про власні психологічні риси і способи поведінки; антропологічний - уявлення про свої фізичні риси; генетичний - уявлення про власне походження.

У цілому функціями етнічної самосвідомості є: структурування відокремлених сприймань рис, якостей і дій свого етносу в цілісну усвідомлену систему; самоконтроль з метою збереження етносу і його цілісності; самооцінка, що сприяє самовдосконаленню; організація самозахисту етносу та його експансії у просторі й часі; протиставлення себе іншим етносам з метою попередження експансії й т. ін.

Завдання для домашньої роботи

Згадайте відомі вам етнічні норми нашого нашої культури та продемонструйте їх дію. Порівняйте ці норми з нормами представників інших етносів

Тема 10. Етнічна самосвідомість: етнічна ідентичність

План

1. Поняття етнічної ідентичності
2. Типи етнічної ідентичності
3. Етапи становлення етнічної ідентичності
4. Чинники розвитку етнічної ідентичності
5. Стратегії підтримання етнічної ідентичності

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 43-44
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 320 с.
3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. — С. 50-57
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. — С. 133-149

Теоретичні відомості

Етнічна ідентичність - це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів.

Чимало дослідників виявили незалежність двох вимірів: 1) уявлень індивіда про себе як про члена етнічної групи; 2) використання індивідом типових для цієї етнічної групи способів поведінки.

До структури етнічної ідентичності належать такі основні компоненти: 1) етнічна самоназва; 2) етнічна обізнаність (знання про етнічні групи - свою і чужі, їх історію, звичаї, особливості культури).

Людина з різним ступенем інтенсивності здатна ідентифікувати себе не лише з однією, а й водночас з двома чи більшою кількістю етнічних спільностей. Тому можна виділити чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічна ідентичність з своєю етнічною групою, що є характерною для більшості людей, співпадає з офіційною етноналежністю; біетнічна ідентичність з'являється у результаті сильної ідентифікації з двома етнічними групами; моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою (змінена етнічна ідентичність) з'являється у тих випадках, якщо в поліетнічних суспільствах чужа група оцінюється як така, що має вищий етнічний статус у порівнянні з власною етнічною групою; маргінальна етнічна ідентичність може виникнути в індивідів, які народилися від міжетнічних шлюбів, вони балансують на межі культур, не оволодіваючи нормами та цінностями жодної з них.

Під час процесу соціалізації та інкультурації суспільство відносить дитину до певного етносу. В результаті такого віднесення у більшості людей не виникає проблеми вибору. Водночас більшість представників груп меншин і вихідців з міжетнічних шлюбів постійно виявляють лояльність до тієї чи іншої спільності. В процесі етнічної ідентифікації у цих людей, окрім критерію приписування (те, як їх сприймають інші), значну роль відіграє критерій внутрішнього вибору (те, ким вони себе усвідомлюють).

Для переходу до певної етнічної спільності недостатньо лише усвідомлення власної належності до неї, необхідно, щоб група також визнала індивіда. Єдність людини з етносом, що визначається обопільним (взаємним) актом визнання, виступає важливою особливістю етнічної ідентичності. Отже, для безконфліктного існування людини в об'єктивній реальності міжетнічних відносин значущою є узгодженість між критерієм приписування і критерієм вільного вибору, підтвердження власної ідентичності оточенням.

Концепція розвитку усвідомлення дітьми власної належності до етнічної групи вперше була обґрунтована Ж. Піаже. Науковець виділив три етапи становлення етнічної ідентичності: 1) в 6-7 років дитина набуває перші фрагментарні та несистематичні знання про власну етнічну належність. Найважливішими у цьому віці є сім'я та безпосереднє соціальне оточення, а не країна і етнічна група; 2) у 8-9 років дитина чітко диференціює себе зі своєю етнічною групою, висуває підстави для ідентифікації - національність батьків, місце проживання, рідну мову. На цьому етапі зароджуються національні почуття; 3) в молодшому підлітковому віці (Ю-11 років) етнічна ідентичність формується у повному обсязі, а саме, з-поміж особливостей різних народів дитина виділяє унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури.

Етнічна ідентичність є набутою, а не вродженою якістю. Основними чинниками розвитку етнічної ідентичності в індивіда є: 1) особливості етнічної соціалізації в сім'ї, школі, найближчому соціальному оточенні; 2) специфіка етноконтактного середовища (етнічна гомо/гетерогенність); 3) статусні відносини між етнічними групами.

Прагнення зберегти чи відновити позитивну етнічну ідентичність, яка дає відчуття психологічної безпеки і стабільності, є найбільш природним для індивіда. Для підтримання етнічної ідентичності людини використовуються різноманітні стратегії. Однією з них є стратегія соціальної творчості А. Тешфела та Дж. Тернера, що може приймати неоднакові форми, які пов'язані з переглядом критеріїв чи об'єктів для порівняння, а саме: а) пошук нових засад для порівняння; б) вибір для порівняльного аналізу менш успішних чи слабших груп. Іншою стратегією підтримання етнічної ідентичності є виокремлення всередині етносу підгрупи, яка отримує позитивні характеристики. Певною мірою підтримка етнічної ідентичності у групі з негативною оцінкою з боку суспільства відбувається за допомогою стратегії конструювання амбівалентної ідентичності, що сприяє частковому збереженню позитивного самоствавлення та призводить до появи "комплексу роздвоєння особистості". Таке конструювання може здійснюватися засобами афективного, навіть агресивного акцентування уваги на власній ідентичності згідно з принципом: "Нехай ми такі погані, однак це ми справжні".

Завдання для домашньої роботи

Апробуйте методика діагностики "Типи етнічної ідентичності" (Г.У.Солдатова, С.В.Рижова)

Тема 11. Етнічні диспозиції: установка в етнопсихології

План

1. Поняття соціальної установки
2. Специфіка етнічної установки
3. Компоненти етнічної установки
4. Рівні етнічної установки

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 83-86
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 70-74

Теоретичні відомості

Теорія установок допомагає зрозуміти, власне, у чому суть дії феномена психологічної готовності, оскільки представник тієї чи іншої спільноти схильний мислити, відчувати, діяти так, як йому підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки. Теорія установок була розроблена школою відомого грузинського психолога Д. Узнадзе, який визначав установку як готовність до виконання певних дій. Хрестоматійне визначення установки таке: установка (від англ. attitude) — це позитивна або негативна оціночна реакція на що-небудь або кого-небудь, яка виражається в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці.

У свою чергу, етнічна установка, за визначенням Л. Орбан, — це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) прояву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають існуючим національним традиціям.

В. Ядов, який вивчав соціальні установки (до яких належать і етнічні установки), виділяє в них когнітивний, тобто пізнавальний, інтелектуальний компонент; емоційний та конативний (поведінковий) компоненти. Когнітивний, або пізнавальний компонент установки визначає погляди певного етносу та окремих його представників на світ і образ того, до чого цей етнос прагне. Емоційний компонент етнічної установки (або як ще його називають емоційно-оціночний) визначає симпатії та антипатії народу до певних значущих об'єктів. І нарешті, поведінковий компонент етнічної установки визначає готовність діяти стосовно об'єкта, що має значущу цінність для народу.

Етнічні установки, як й інші соціальні установки, закріплюються в процесі історичного розвитку психічного складу нації. Упродовж історії існування нації утворюються цілі системи зафіксованих національних установок, які визначають специфіку поведінки народу під час взаємодії та спілкування. Отже, національно-психологічні особливості діють, закріплюються та функціонують як установки.

В основі тих чи інших установок, які є в різних видах діяльності, формуються конкретні національні стереотипи. Національні установки, зазначають В. Крысько і А. Деркач, ніби закладаються в пам'ять представників конкретної етнічної спільноти і “виймаються” за необхідності автоматично.

Отже, національні установки, які є складовою психіки людини, формують певний її колорит, надаючи особливої специфіки мотивації та цілеспрямованості людей, засобам їхньої діяльності. Соціальні норми поведінки, взаємодії та спілкування, які є загальноприйнятними у тій чи іншій

державі, викликають до життя певні національні установки, які, у свою чергу, активізують відповідні до цих норм стереотипи поведінки та діяльності.

Завдання для домашньої роботи

Згадайте випадки та спробуйте пояснити причини Ваших антипатій чи симпатій до представників інших етносів.

Тема 12. Етнічні диспозиції: поняття етностереотипу

План

1. Поняття етнічного стереотипу
2. Структура, види та форми етнічних стереотипів
3. Властивості етнічних стереотипів

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С.87-92
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 75-80
3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. — С. 127-129
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. — С. 154-159

Теоретичні відомості

Етностереотипи - це спрощені, схематизовані образи етнічних груп, які характеризуються високим ступенем узгодженості індивідуальних уявлень. Під етнічними стереотипами розуміють відносно стійке уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, що притаманні представникам різних етнічних спільностей.

Виділено два види етнічних стереотипів: 1) аутостереотипи - це думки, судження і оцінки, які стосуються власної етнічної спільності; 2) гетеростереотипи - сукупність оцінних суджень про інші народи, про представників певної чужої етнічної групи.

До структури етностереотипу належать такі компоненти: ядро, яке складається з системи уявлень про зовнішність представників даної етнічної групи, її історичне минуле, особливості способу життя, трудові навички; мінливі судження щодо моральних і комунікативних характеристик даної етнічної спільності, які тісно пов'язані з ситуаціями міжетнічних і міждержавних відносин.

Стереотипи є соціальним явищем, а стереотипізація - це психологічний процес. Стереотипізація є результатом категоризації соціальних об'єктів. Створюючи соціальні категорії, індивід акцентує увагу на властивостях, за якими люди, що належать до тієї чи іншої категорії, сприймаються схожими один на одного та водночас такими, що відрізняються від інших.

Соціально-психологічними функціями стереотипізації є: спрощення та систематизація складної та великої за об'ємом інформації; міжгрупова диференціація, що найчастіше оцінюється на користь своєї групи і сприяє підтриманню позитивної групової ідентичності; пояснення існуючих відносин між групами; виправдання існуючих міжгрупових відносин; збереження існуючих відносин.

Основними властивостями етностереотипів є: їх емоційно-оцінний характер; стійкість (і навіть ригідність) щодо нової інформації; узгодженість; неточність.

Щодо емоційно-оцінного характеру стереотипів слід відзначити, що є позитивно та негативно емоційно забарвлені стереотипи. Дослідники відзначають таку важливу властивість етностереотипів як стійкість (і навіть ригідність) щодо нової інформації. Однак ця стійкість є відносною, що зумовлено зміною відносин між групами, появою нової інформації. Узгодженість етностереотипів - це високий ступінь єдності уявлень в усіх членів етнічної групи, яка створила той чи інший стереотип. Неточність етностереотипу з'являється у результаті оцінювання кожного члена групи за допомогою певної якості, навіть у тому випадку, якщо ця якість в дійсності характеризує всю групу.

Таким чином, етностереотипи відображають реальні особливості стереотипізованої групи, що в свою чергу зумовлює появу проблеми істинності (точності) етностереотипу.

Ознаками істинності етностереотипу є: 1) наявність єдиної думки в двох чи більшій кількості груп щодо характеристик третьої групи; 2) схожість між культурами, що сприяє підвищенню точності етностереотипів; 3) узгодженість між сприйманням групою самої себе та сприйманням цієї групи з боку інших груп.

Етнічні стереотипи сприяють отриманню інформації про наявність тієї чи іншої етнічної групи, появи певного ставлення до цієї групи, тобто кожний етностереотип містить певну програму дій по відношенню до іншої етнічної спільності.

Завдання для домашньої роботи

Проаналізуйте, які особливості української культури стали основою виникнення найбільш розповсюджених стереотипів про українців серед інших етносів.

Тема 13. Етнічні конфлікти: причини та різновиди

1. Поняття етнічного конфлікту
2. Форми етнічних конфліктів
3. Теорії виникнення етнічних конфліктів

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. – С. 96-106

2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 125-128
3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. — С. 134-137
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. — С. 165-171

Теоретичні відомості

Будь-які міжгрупові відносини складаються з нерозривної єдності конфліктів і співробітництва. Однак саме конфлікти вносять у будь-яке суспільство основні проблеми.

Етнічні конфлікти не існують у "чистому" вигляді, тобто вони є взаємопроникаючими конфліктами, кожен з яких є джерелом для іншого. Під етнічним конфліктом розуміють будь-яку конкуренцію між групами - від реального протистояння за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції - в усіх тих випадках, якщо у сприйманні однієї сторони протилежна визначається з позиції етнічної належності її членів.

Основними формами конфліктів є: боротьба та війна. Боротьба - це форма конфлікту, в якій супротивники прагнуть продемонструвати свою перевагу, примушуючи противника її визнати. Метою боротьби є примус супротивника до капітуляції шляхом визнання переваг і прийняття умов, які зумовлено цим визнанням переваг. Війна - це збройна боротьба за реалізацію політичних цілей етнічної групи. Тому боротьба існувала в усіх історичних періодах і суспільствах, тоді як війна з'являється лише з появою політично-організованих етнічних спільностей (держав).

Теорії міжгрупових конфліктів як продукту універсальних психологічних характеристик. Однією з перших соціально-психологічних концепцій, згідно з якою колективна боротьба детермінується інстинктом "забіякуватості", виступає гідравлічна модель У. Макдугалла. Дослідник вважає, що в організмі людини є деякий природний імпульс, що зумовлює появу агресивності. Гідравлічну модель психіки було покладено в основу теорії З. Фрейда про чинники війн в історії людства. Вчений відзначив, що ворожості між групами неможливо уникнути, оскільки конфлікт інтересів між людьми розв'язується лише за допомогою насильства. Індивід наділений деструктивним потягом, який початково спрямований всередину, однак потім цей потяг спрямовується на зовнішній світ, тобто є сприятливим для людини. Провідна ідея гідравлічної моделі К. Лоренца полягає у тому, що агресивна поведінка людей, яка виявляється під час війн, злочинів і т. ін., зумовлена біологічно заданою агресивністю. Водночас агресія людини, що спрямована на вороже налаштованих сусідів, сприяє збереженню групи. Л. Берковіц вважав, що об'єктом агресії може виступати не лише людина, а й група в цілому, наприклад, за критеріями расової та етнічної належності. За допомогою своїх ідей дослідник пояснив чинники расових хвилювань і конфліктів, зумовлених етнічними упередженнями. Недоліком перерахованих вище теорій є те, що вони зводять між-групові конфлікти до внутрішньо особистісних чи

міжособистісних, не зважаючи на такі соціальні чинники як цінності, норми та інші регулятори поведінки.

Теорії міжгрупових конфліктів, основою яких виступають індивідуальні відмінності. Соціально-динамічна концепція авторитарної особистості, як одна з найбільш відомих теорій з даної групи, була обґрунтована американськими науковцями Т. Адорно, Е. Френзель-Брунсвіком, Д. Левінсоном і Р. Сенфордом. Ставлення до чужих груп розвивається у процесі соціалізації дитини в ранньому дитинстві та детермінується амбівалентністю емоційних взаємин у сім'ї. Так, у індивіда, якого виховували в авторитарній сім'ї, частина агресії спрямована на ті зовнішні групи, з якими індивід себе не ідентифікує. Соціальні та економічні кризи, політичні перевороти і т. ін. виступають основними чинниками появи авторитарної особистості в якій-небудь країні.

Теорії реального конфлікту. В основу цих теорій покладено припущення про те, що міжгрупові конфлікти з'являються у результаті несумісності групових інтересів. У цьому випадку перемогу може отримати лише одна сторона з одночасним неврахуванням і невдоволенням інтересів іншої. Прихильник теорії реального конфлікту М. Шеріф припускає, що функціональна взаємозалежність між двома групами у формі конкуренції зумовлює появу ворожості, яка виявляється у негативних стереотипах, у зростанні групової згуртованості. Описане вище в цілому призводить до ворожих дій.

Теорії соціальної ідентичності. За результатами досліджень А. Тешфела та групи науковців було з'ясовано, що найбільш значущими умовами появи міжетнічних конфліктів виступають соціальна ідентичність і пов'язані з нею когнітивні та перцептивні процеси. Таким чином, соціальна категоризація зумовлює появу міжгрупової дискримінації та ворожості по відношенню до чужої групи.

Завдання для домашньої роботи

Прокласифікуйте за видами етнічні конфлікти що протікали на теренах України протягом її історії.

Тема 14. Етнічні конфлікти: протікання та регулювання

1. Види етнічних конфліктів
2. Стадії етнічних конфліктів
3. Детермінанти етнічних конфліктів
4. Стратегії поведінки та шляхи врегулювання етнічних конфліктів

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 96-106
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 129-133

3. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С. 138-140
4. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 172-178

Теоретичні відомості

Види етнічних конфліктів виокремлюють за такими критеріями: інтенсивність прояву, масштаби прояву і мета боротьби між конфліктуючими сторонами.

До основних видів етнічних конфліктів відносяться: за інтенсивністю проявів швидкоплинні та ті, що протікають в'яло; за масштабами прояву локальні, регіональні та глобальні; за цілями, які ставлять перед собою конфліктуючі сторони у боротьбі соціально-економічні (висуваються вимоги громадської рівності), культурно-мовні (висувається вимога збереження чи відродження функцій мови і культури етнічних спільностей), політичні (етнічні меншини добиваються політичних прав - автономії), територіальні (на основі зміни кордонів, приєднання до інших держав).

Майже скрізь існують суперечності між етнічними спільнотами, тобто міжетнічна напруженість. Ця напруженість є найбільш вираженою у поліетнічних спільнотах.

Окрім відкритих є приховані міжнаціональні конфлікти, які ще не переросли у відкрите протистояння. Так, між доміантною етнічною спільнотою і етнічною меншістю конфліктні дії можуть протікати як у відкритій, так і у прихованій формі чи у формі соціальної конкуренції (тліючий конфлікт).

Якщо об'єктивна конфліктна ситуація усвідомлена, то навіть випадкові події з притаманною їм емоційністю, а інколи ірраціональністю, можуть призвести до конфліктної взаємодії. На цій стадії міжетнічний конфлікт має тенденцію до ескалації (саморозростання) - від масових дій громадської непокори до кровавих сутичок, чи навіть до етнополітичних воєн.

Виокремлюють такі стадії етнічних конфліктів: передкризова, власне кризових проявів (пік кризи), посткризового періоду. Тривалість кожної стадії може відрізнятися, що зумовлюється специфікою даної кризової ситуації. На другій стадії можуть використовуватися такі тактики: мітинги, маніфестації, акції "громадської непокори", нерідко із зіткненнями і військовими конфліктами.

Соціально-психологічні чинники етнічних конфліктів зумовлюють формування та функціонування суспільної думки з питань щодо національних і міжнаціональних цінностей і виявляються у вигляді національної та етнічної дискримінації.

До основних психологічних чинників етнічних конфліктів належать: етнічна та національна упередженість, націоналістичні настрої. Етнічна та національна упередженість - це установка упередженого чи ворожого ставлення до представників певних етнічних груп, будь-яких фактів дійсності, що пов'язані з їх діяльністю, поведінкою, соціальним станом, без достатніх для цього підстав і знань. Націоналістичні настрої є окремим видом предметно-

орієнтованих суспільних настроїв, яким притаманні емоційний характер, імпульсивність і динамічність. Націоналістичні настрої з'являються у результаті дії механізму переміщення, за допомогою якого певні емоційні реакції людей (гнів чи ворожість) спрямовуються на який-небудь об'єкт (людину, політичну партію, ідеї, уявлення, ідеологію, річ або тварину), який не має жодного відношення до дійсних чинників цих емоцій.

Виділяють три основних шляхи розв'язання етнічних конфліктів: 1) застосування правових механізмів (за допомогою зміни законодавства, зміни соціальної структури); 2) переговори - основна форма участі психологів у конфліктологічній службі - посередництво під час проведення переговорів з суб'єктами конфліктів; 3) інформаційний шлях, який передбачає: а) взаємний обмін інформацією між групами за дотримання умов, які сприятимуть зміні ситуації. б) підвищення психологічної компетентності представників конфліктуючих груп за допомогою ознайомлення з соціально-психологічною інформацією, що сприяє появі таких уявлень про процеси, які зумовлюють вплив на міжетнічні відносини; психологічне розуміння конфлікту; в) передача інформації про схоже та відмінне між різними культурами та їх представниками; г) цілеспрямований показ фільмів з позитивним героєм-представником конфліктуючої сторони.

Завдання для домашньої роботи

Запропонуйте стратегію вирішення одного із етнічних конфліктів сьогодення.

Тема 15. Прикладні аспекти етнопсихології: навчально-виховний процес

План

1. Багатонаціональний колектив як специфічний об'єкт навчально-виховного впливу
2. Етнопедагогічні принципи
3. Етнопсихологічна детермінація ефективності навчально-виховної роботи
4. Система навчально-виховних заходів з врахуванням етнопсихологічних характеристик

Література

1. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 140-144
2. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учебное пособие / Ю.П. Платонов. — СПб: Речь, 2003. — С. 40-42

Теоретичні відомості

Етнічна психологія вирішує свої завдання у взаємодії з педагогічною наукою, що вивчає закономірності виховання і навчання людей.

З одного боку, виховна робота серед представників різних націй і народів має свою специфіку. Національно-психологічні особливості є тим фундаментом, на якому ґрунтується ця специфіка, оскільки вона лежить в основі поведінки і вчинків конкретних людей, національно своєрідного сприйняття педагогічних впливів. Ці чинники насамперед і слід враховувати вихователю. Озброєний знанням етнічної психології, він може і повинен знаходити найбільш вагомі аргументи, які сприяють підвищенню якості виховної діяльності.

З іншого боку, навчання людей різної етнічної приналежності вимагає врахування закономірностей прояву їх національної психіки, оскільки вони впливають на сприйняття та засвоєння отриманих знань, на ступінь ефективного пристосування учнів до педагогічного процесу і т.д.

Етнопсихологія разом з педагогікою в той же час конкретно досліджують:

- специфіку сприйняття виховних і навчальних впливів представниками конкретних національних спільнот;

- своєрідність змісту виховних заходів та їх впливу на особистість з урахуванням історичного досвіду педагогічної діяльності у різних націй і народностей;

- особливості адаптації людей тієї чи іншої національності до виховних і навчальних заходів, здійснюваних політичним керівництвом, пропагандистами, вихователями та вчителями в різних умовах суспільного розвитку;

- емоційно-експресивну сферу прояву національної психології у представників конкретних етнічних спільнот у процесі сприйняття виховних впливів і навчальної діяльності;

- своєрідність прояви конфліктних відносин в ході виховного впливу і в навчальному процесі у різних націй і народностей;

- конкретні форми, способи комунікативного педагогічного та навчального взаємодії, що склалися в ході історичного і культурного розвитку тих чи інших етнічних спільнот;

- результативність виховної та навчальної діяльності в національних регіонах в залежності від застосовуваних методів психологічного впливу на людей тієї чи іншої національності.

Власне співробітництво між етнопсихологією і педагогікою давно вже здійснюється. Наприклад, педагоги на основі врахування національно-психологічних особливостей виробили ряд етнопедогогічних принципів: принцип етнопедогогічного детермінізму виховних впливів, передбачає, що виховання зобов'язане завжди орієнтуватися на такі педагогічні заходи, які були б зрозумілі представникам даної національної спільноті, відповідали її історично сформованими традиціями, звичками і враховували б вплив на цей процес національно-психологічних особливостей, склалися під впливом специфіки соціально-політичного, економічного і культурного розвитку; принцип єдності національної свідомості та національно своєрідної педагогічної діяльності, передбачає, що активність вихователя може бути достатньо ефективною тільки в тому випадку, якщо вона враховує ті моральні

цінності і ту специфіку світосприйняття вихованця, які склалися під впливом національної самосвідомості представників даної етнічної спільності, що сформувався в ході історичного розвитку; принцип виховання в умовах специфічної життя та праці в згідно з національним ідеалом, який диктує здійснення всього комплексу виховних заходів у процесі національно специфічною життя і праці у відповідності з національними традиціями; принцип індивідуального та диференційованого підходу до виховання представників кожної нації, що передбачає облік не тільки загальнонаціональних особливостей особистості, але і суто індивідуальних характеристик, властивих конкретним людям і їх груп; принцип розвитку адаптаційних можливостей до виховних впливів, з одного боку, передбачає наявність певних труднощів у сприйняття педагогічних впливів вихователя, особливо тоді, коли він є представником іншої національності, і з іншого - залишає перспективи для пристосування до цих труднощів, так як сам вихователь і його вихованці з часом можуть удосконалити свою взаємодію та спілкування

Завдання для домашньої роботи

Підберіть дві корекційно-розвивальні вправи, які б сприяли оптимізації міжетнічних відносин в багатонаціональних класах під час навчально-виховного процесу.

Тема 16. Прикладні аспекти етнопсихології: адаптація до нової культури

План

1. Поняття та значення міжкультурної адаптації
2. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації
3. Чинники адаптації до нового культурного середовища
4. Наслідки міжкультурної взаємодії для індивіда та груп

Література

1. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. - К.: Каравела, 2011. – С.142-147
2. Етнопсихологія: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 179-188

Теоретичні відомості

Міжкультурна адаптація - це складний процес, у результаті успішного закінчення якого людина досягає відповідності (сумісності) до нового культурного середовища, приймає його традиції як свої власні та діє згідно з цими традиціями.

Найбільш сприятливо на міжкультурну та міжетнічну взаємодію впливають такі умови і чинники: територія, що може бути спільною чи "своюю" для однієї з груп; тривалість взаємодії (постійна, довготривала чи короткочасна); мета (спільна діяльність, проживання, навчання, дозвілля); тип залучення до життя суспільства (від участі до спостереження); частота і

глибина контактів; відносна рівність статусу та прав; кількісне співвідношення (більшість - меншість); явні диференціюючі ознаки (мова, релігія, раса).

Виокремлюють психологічну та соціально-культурну адаптацію. Психологічна адаптація - це внутрішній аспект адаптації, що виявляється у почутті вдовolenня та повноти життя. Соціально-культурна адаптація є зовнішнім аспектом адаптації, проявами якого виступають: участь індивіда у соціальному і культурному житті нової групи, повноправній міжособистісній взаємодії з її представниками.

У процесі міжкультурного пристосування можуть відбуватися певні аккультураційні зміни на груповому рівні: культурний шок, шок переходу, культурна втомлюваність. Культурний шок пов'язаний з появою неприємних почуттів (втрата друзів і статусу, плутанина у ціннісних орієнтаціях, соціальній та особистісній ідентичності та ін.) під час входження до нової культури (К. Оберг).

Проблема культурного шоку розглядається у контексті кривої процесу адаптації (и - крива), згідно з якою виокремлено п'ять етапів процесу адаптації. Перший етап (добре) вирізняється ентузіазмом, гарним настроєм і великими сподіваннями індивіда. Цей етап є короткочасним. На другому етапі (гірше) людина відчуває негативний вплив незвичного оточуючого середовища (наприклад, некомфортні житлові умови, відсутність взаєморозуміння з місцевими жителями), що призводить до розчарування, фрустрації та депресії. Симптоми культурного шоку, що є характерними для третього етапу (погано), досягають критичної точки та виявляються у серйозних хворобах і почутті повної безпорадності. На четвертому етапі (краще) з'являється оптимізм, відчуття впевненості та вдовolenня. П'ятий етап (добре) виступає етапом адаптації, тобто з'являються відносно стабільні зміни індивіда, що зумовлені вимогами середовища.

Однак людина, яка успішно адаптувалася в чужій країні, повернувшись на батьківщину, може відчути "шок повернення" у період реадaptaції. Зважаючи на отримані результати, дослідниками було запропоновано концепцію W-подібної кривої адаптації.

Різноманітні чинники адаптації до нового культурного середовища об'єднані у дві групи: 1) індивідуальні; 2) групові. До індивідуальної групи належать такі чинники: демографічні та особистісні характеристики; мотивація, очікування і життєвий досвід індивіда. З-поміж групових чинників виділяють такі характеристики культур, які взаємодіють між собою: ступінь схожості чи відмінності між культурами; специфіка культури, до якої відносяться переселенці; особливості країни перебування, зокрема, толерантність до культурного різноманіття у власній країні чи її відсутність.

Виділено чотири категорії наслідків міжкультурного контакту для групи: 1) геноцид - знищення групи-супротивника; 2) асиміляція - поступове добровільне чи примусове прийняття звичаїв, вірувань, норм домінантної групи до повного розчинення у ній; 3) сегрегація - окремий розвиток груп; 4) інтеграція - збереження групами власної культурної ідентичності за умови їх об'єднання в одну спільність на нових значущих засадах.

Наслідки міжкультурних контактів для індивіда є такими: перебіжчик відкидає власну культуру на користь чужої; шовініст відкидає чужу культуру на користь своєї; маргінал сумнівається у виборі однієї з двох культур; посередник синтезує обидві культури (С. Бокнер).

Успішна адаптація є результатом соціальної та психологічної інтеграції в іншу культуру із збереженням цінностей своєї культури і не є наслідком асиміляції з чужою культурою. Міжкультурна адаптація є процесом поступового засвоєння норм, цінностей, зразків поведінки нової культури.

Завдання для домашньої роботи

Підберіть дві корекційно-розвивальні вправи, які б сприяли адаптації студента до нової культури під час його навчання за кордоном

Тема 17. Етнопсихологічні особливості українців

План

1. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу
2. Екологічний чинник у формуванні етносу
3. Взаємодія з іншими народами і формування українського менталітету
4. Вплив геополітичного чинника на психічний склад українців
5. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості
6. Релігія як фактор формування українського етносу
7. Вплив сім'ї на формування етнопсихологічних особливостей українців

Література

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Етнопсихология: Учеб. пособие / А.М. Бандурка, В.А. Друзь. - Харьков: Изд-во Ун-та внутр. дел, 2000. – С. 209-215
2. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. – С. 58-94
3. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. – С. 96
4. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: Навчальний посібник / А. М. Львовичкіна. — К.: МАУП, 2002. – С. 77-98

Теоретичні відомості

Українці на рубежі ХХІ ст. є складно опосередкованим “продуктом” свого історичного минулого. Саме ретроспектива виникнення, розвитку, здобутків і трагедії українського народу дає підстави визначити психологію українського етносу через аналіз таких феноменів, як менталітет, етнічна свідомість і самосвідомість, етнічна самоідентифікація особистості, український національний характер, психічний склад українців.

Українському національному характеру, українському менталітету, а також порівнянню їх з характером і психологічним складом інших народів присвячено чимало праць. Серед сучасних вітчизняних психологів проблеми етносу вивчали і вивчають: М. Шульга, П. Гнатенко, В. Павленко, С. Таглін, Л.

Орбан, В. Хрущ, В. Москалець, М. Пірен, Л. Шкляр та ін. Крім того, видаються праці, написані українськими авторами в еміграції, які раніше були недоступні широкому українському загалу. Серед них можна назвати таких, як Г. Ващенко, І. Рибчин, О. Кульчицький, І. Мирчук, В. Янів, І. Ярема, а також Ю. Липа, О. Субтельний та ін.

Аналіз сталих структур української ментальності до певної міри дозволяє виявити особливості історичної долі народу та перспективи його розвитку. В той же час динамізм обумовлює формування нових можливостей розвитку, обґрунтовуючи існування етно-національної спільноти як живого організму, що розвивається відповідно як до зовнішніх реалій існування, так і внутрішніх духовних чинників.

Більшість дослідників феноменологічного напрямку до найусталеніших рис українського національного характеру відносять: індивідуалізм, гуманність, демократизм, волелюбність (що часто переростає в анархізм), толерантність та миролюбність, милосердність, щирість та душевність, хазяйновитість, оптимізм, честолюбство, інтровертизм, тощо. У той же час серед найтипівіших рис відзначають нестабільність і суперечливість вдачі, брак колективної волі, національної солідарності та згоди. Проте виділення тих чи тих характеристик можна було б продовжити, в залежності від сфери буття українців, що її обирає автор для дослідження, звертаючись до переліку психічних характеристик.

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтипівіших рис українського характеру. У подальшому самозаглибленість, ліризм, естетизм та філософічність українського характеру, що притаманні інтровертному психоповедінковому типу, визначаються як найвластивіші риси українців дослідниками різних напрямів.

Ландшафтні особливості України, на думку дослідників, стали джерелом «величності», що породжує «естетичне і релігійне» почуття і філософську настанову. Саме ці географічні особливості існування українців як автохтонного етносу протягом віків історії формували зазначений психофізичний тип, а відтак і ментальність українців. Чуттєве ставлення до довколишнього світу як одна з основних рис характеру української людини особливо притаманна українській жінці. Аналіз особливостей взаємозв'язку людини з природою на терені України дозволяє стверджувати, що специфіка української ментальності, особливості національної психології українців та глибинні основи сформованого віками кордоцентричного світогляду народу перебувають у тісному зв'язку із специфічними особливостями українського ландшафту, природного довкілля існування населення даної території. Для українця — це, насамперед, органічна єдність з природним середовищем, заглибленість у природу, нерозривність мікро- та макрокосму.

Довіра до доброї неньки-землі за довгі віки історії українського етносу перетворилася на архетип колективного українського несвідомого, сформувавши психологічний оптимізм і гармонійне світовідчуття українців.

На основі кордо центричності українця формується ідилічне уявлення про нього як сентиментальну, м'яку людину. У подальшому селянська сентиментальність, ліризм, що виливається, зокрема, у витворенні примітивних геніальних форм у поєднанні з жорстокістю та нераціональністю козацького вольового начала обумовлює психічну і світоглядну роздвоєність українського менталітету.

Завдання для домашньої роботи

Як поєднуються в сучасній українській культурі традиції і новації? Як пов'язані цінності української культури з природними, політичними, економічними умовами, з особливостями історичного розвитку?

Тема 18. Етнопсихологічні особливості різних народів світу

План

1. Етнопсихологічна характеристика народів Європи
2. Порівняльна характеристика психічного складу народів Азії
3. Етнопсихологічна характеристика Північної та Південної Америки
4. Етнопсихологічні особливості народів африканського континенту
5. Психологічний аналіз народів Австралії

Література

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. — Киев: Тандем, 2000. — С. 58-97
2. Крысько В. Г. Этническая психология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Г. Крысько. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — С. 82-122

Теоретичні відомості

Для російського етносу властиві: високий ступінь осмислення дійсності, хоча й трохи відстроченого за часом від конкретної ситуації; досить високі загальноосвітній рівень і підготовленість до життя й праці; урівноваженість у рішеннях, учинках і трудовій діяльності, реакція на складності й труднощі життя; товариськість, дружелюбність без нав'язливості, постійна готовність надати підтримку іншим людям; досить рівне й доброзичливе відношення до представників інших національностей; відсутність у звичайних умовах повсякденного життя прагнення до утворення ізольованих від інших мікрогруп по національній ознаці; стійкість, самовідданість, готовність до самопожертви в екстремальних умовах життя й діяльності, що вимагають граничної напруги духовних і фізичних сил. Проте відмічають і неорганізованість та не завжди відповідне складним обставинам поверхневе відношення до праці.

Білоруси характеризуються великою працьовитістю, надійністю, скромністю й поважним відношенням до старших, а також витривалістю, невибагливістю в будь-яких умовах, вірністю в дружбі. Більшості білорусів

властиві такі якості, як прагнення сумлінно ставитися до будь-якої справи, завзято домагатися поставлених цілей, діловитість, повага до порядку, дисциплінованість, довірче відношення до людей, комунікабельність, докладність, чесність, порядність, совісність.

Народи Прибалтики (латиші, литовці й естонці) в силу специфіки історичного розвитку мають загальні національно-психологічні характеристики, до числа яких можна віднести: порівняно високу освітню й технічну підготовленість, любов до техніки; урівноважений темперамент, високу емоційну стійкість, незворушність, холонокровність у складних ситуаціях, терплячість і докладність у всіх видах діяльності, здатність витримувати великі навантаження, непохитно переносити труднощі й позбавлення повсякденного життя; прихильність строгій логіці в мисленні, ретельне осмислення явищ, подій, фактів; працьовитість, сумлінне відношення до виконання трудових обов'язків, пунктуальність, акуратність, ретельність, високе почуття відповідальності за доручену справу, уміння доводити почате до кінця; деяку замкнутість і слабку товариськість у взаєминах із представниками інших національностей.

Народи Закавказзя наділені: високорозвиненим, загостреним почуттям національної гордості, самолюбством і самоповагою, великою прихильністю національним традиціям і звичкам, етнородовою згуртованістю й відповідальністю; головним чином рисами холеричного й сангвінічного типів темпераменту, вибуховою емоційністю, підвищеною чутливістю до чужих учинків і суджень, яскраво вираженим прагненням до самопрезентації; великою самостійністю, активністю й ініціативністю, завзятістю й наполегливістю в досягненні поставлених цілей у всіх видах діяльності, особливо в тих, які індивідуально або національно кращі й вигідні для них; підкресленою увагою й повагою до старшого за віком, соціальному стану й посаді; досить високим освітнім рівнем, гарною фізичною підготовкою; прагненням до лідерства серед представників інших етнічних спільнот і в багатонаціональних колективах, а також до утворення мікрогруп по земляцькій ознаці.

Для німців характерна акуратність, практичність, сумлінність, передбачливість, пунктуальність, точність, працьовитість - ці кращі національні якості німців відомі усьому світу. Німці наділені технічним складом розуму, люблять спорт, музику, набожні. Вони сповідають і заохочують моральність у сімейному житті й побуті. Мислення німців відрізняється здатністю до відвернених побудов, глибиною абстрагування, філософською широтою. Німці дисципліновані, пунктуальні.

Араби - представники двадцяти двох держав Близького й Середнього Сходу, що мають загальні етнічні коріння й подібну психологію. Це життєрадісні й веселі люди, що відрізняються спостережливістю, винахідливістю, привітністю. Разом з тим їм дуже часто бракує ініціативності й заповзятливості, а недалекоглядність, безтурботність і стосовно майбутнього породжують чимало труднощів у їхньому житті й діяльності.

Своєрідність історичного, соціально-політичного, економічного й культурного розвитку Китаю дуже вплинуло на формування психології

населення, до числа основних рис якої можна віднести: працьовитість, терплячість, витривалість, завзятість, наполегливість, холонокровність, витримку, спокій, самовідданість. Із цієї причини ніякий вид діяльності не ображає, не гнітить китайців і в кожному з них вони здатні домогтися високих результатів.

Завдання для домашньої роботи

Підготуйте повідомлення про те, як виховують дітей в певному етносі (за вибором). Обґрунтуйте, як особливості виховання можуть впливати на етнопсихологічні характеристики особистості в даному етносі.